

Indiánská (rolnická) povstání v 16. až 19. století

Po obsazení území indiánů začala fungovat tzv. encomienda. Principem encomiendy bylo přidělení indiánů určité osobě – encomenderovi - s povinností je ochraňovat a usnadňovat jejich převýchovu a za odměnu vybírali od indiánů daň (práce, drahé kovy, zemědělská produkce). Španělé často zneužívali svého postavení a zacházeli s přidělenými indiány jako s otroky. Na Hispanole došlo k rychlému vymírání indiánů a v roce 1511 dominikánský kněz Montesinos veřejně vystoupil proti tomuto způsobu zacházení, což byl začátek kritického směru proti samotné instituci encomiendy. Karel V. nařídil Cortézovi v roce 1523, aby zrušil encomiendy a další nepřiděloval. Ten příkaz raději nezveřejnil. Následně Karel V. podepsal v Barceloně 20. listopadu 1542 Nové zákony (Leyes Nuevas) pro španělské země v Americe, jejich duchovním otcem byl Bartolomé de las Casas. Zákony nařizovaly odstranění nejhorších zlořádů a stanovovala na první fázi koloniálního období pravidla tzv. encomiendy, ty už např. neměly být dědičné. Indiáni měli platit pevně danou daň a měli být svobodnými lidmi. Encomenderům se svěřovali indiáni na stanoveném území do ochrany s povinností zajistit jejich evangelizaci. Statky byly obdělávány udělením repartimienta – tj. přidělením indiánů na práci. Počet encomiend se neměl zvyšovat, ale po povstání encomienderů se zvýšil na 480, přesto v Peru zůstávalo osm tisíc Španělů bez majetku. Indiáni byli jedinou pracovní silou v koloniích. V čele povstalců Gonzalo Pizarro. Ze Španělska přijel urovnat kněz Pedro de la Gasca, uložil pracovní povinnost samosprávě indiánské vesnice.

S poklesem obyvatel byly spojeny určité změny, v druhé polovině 16. století se pak hlavním distributorem indiánské síly stává repartimiento – kdy obce nespádající pod encomiendy měly povinnost poskytovat na určitý počet dnů práce schopné muže. I zde byla vysoká úmrtnost, hlavně při pracích v dolech v Potosí. Od konce 16. století se rozšiřuje svobodná námezdní práce.

Indiánská povstání

příčiny: násilné vyžadování dávek a pracovních povinností (církví, světskou mocí)

- boj o půdu, který se stal konstantní součástí průběhu španělské kolonizace
- střetnutí indiánských zemědělců se španělskými chovateli dobytka

typy: samostatná indiánská

- městská povstání
- společná s mestici, bělošskou chudinou a černochoy (1617, 1622-65 v Potosí, 1692 v Mexiku, 1765 v Quitu, 1767 v Guanajuatu)

Ozbrojená střetnutí měla různý charakter, kam Španělé dosud nepronikli šlo o obranné války, na okupovaných územích pak o různá povstání. Španělé tyto dva světy ostře od sebe oddělené nazývali „tierra de guerra“ a „tierra de paz“. V druhé polovině 16. století se na dobytém území stabilizovala hranice „frontera“ oddělující území okupované od svobodných indiánů. Nejexponovanějšími úseky hranice byla severní část místokrálovství Nového Španělska a jižní část Chile. Kromě toho probíhala indiánská hranice poloostrovem Yucatán, přes llanos Orinoka, východními okraji Kordiller od dnešní Kolumbie až po severozápadní část Argentiny, západní a východní hranicí Chaka a pampou Río de la Plata.

místokrálovství Nové Španělsko

Na severu byly podnětem pro další pohyb do indiánských území postupné objevy nalezišť stříbra, první roku 1546 v Zacatecas („kde není stříbro, tam nevstupuje evangelium“). V rozsáhlých prostorách a v nepřístupných horách dokázaly nevelké kmeny nomádů a polonomádů dlouhodobě čelit postupu španělské kolonizace. Španělé nazývali zprvu všechny tyto indiány Chichimeky. Nejdůležitější z těchto kmenů byly Yaquíové, Mayové, Pimové, Tarahumarové a Apači. Jejich přítomnost až do objevu stříbra odrazovala zájem Španělů o tyto oblasti. V okolí dolů vznikala města, presidia – která měla zadržet útoky indiánů přes hranice, misie, kde se zavádělo zemědělství, dobytkářství, těžba dřeva, budovaly se cesty. Indiáni, kteří nebyli podrobeni obklopovali ojedinelá španělská sídliště, podnikali nájezdy na transporty do těžebních aglomerací i z nich. Obrana hranic byla nákladná a tak často její úkol přebíraly misie. Ty byly

budovány jako pevnůstky pro ochranu sousedních kolonistů. V průběhu 16. a 17. století došlo jen v severozápadní části Mexika ke 35 velkým indiánským „povstáním“. Většinou šlo o loupeživá přepadení osad, po útoku se vraceli na svá území. Méně častá byla povstání v důsledku odporu indiánů proti organizovanému způsobu života v misiích, nucené práci v dolech a na haciendách. Ta byla často podnícena právě akcí svobodných indiánů, např. povstání v roce 1651 u Tarahumarů. Ti povstali proti misionářům v letech 1648-49, 1651, 1690, 1697-98. Poslední dvě povstání popsal jezuitský misionář z Čech Josef Neumann. Jiným příkladem jsou povstání již podrobených Tepehuánů proti misionářům v letech 1606, 1616-1618, 1689.

Roku 1660 povstali Zapotékové na území dnešního státu Oaxaka. Povstání se rychle šířilo, nakonec vojsko poslané z Mexika předešel biskup z Oaxaky a konflikt urovnal mírovými prostředky. Nakonec ovšem následovaly rozsudky k nuceným pracím i rozsudky smrti nad povstalci.

Menší význam měla hranice na jihu Mexika, na Yucatánu. Po velkém povstání Mayů v roce 1546 se španělská kolonizace omezila na severní část poloostrova. Tropické lesy na jihu zůstaly svobodným indiánským územím. Proti snahám misionářů z území Verapazu, z misií při Honduraském zálivu, se bránili především Lacandonci. Jejich útoky v roce 1628 zasáhly až do Cobánu a Verapazu.

V severní části Yucatánu okupovaném Španěly docházelo k menším, ale častým nepokojům Mayů v letech 1610, 1639 a 1652. V sousední provincii Chiapas bylo zaznamenáno povstání indiánů různých kmenů v roce 1695 v Tuxle, 1712 v Ococinku.

Koncem 18. století v Mexiku nejrozsáhlejší povstání. Roku 1767 povstalo na 100 indiánských obcí Michoacánu, Guanajuata a San Luís Potosí. Vůdcem byl Pedro de Soria Villaroel, který tvrdil, že je potomkem indiánských vládců. Nepodařilo se mu však sjednotit síly povstalců a Španělé izolované skupiny postupně porazili.

místokrálovství Peru

Východní hranici místokrálovství Peru tvořila indiánská frontera probíhající okrajem Kordiller až po severozápadní část Argentiny. Z pohoří Vilcobamby vedl Inka Manco guerillu proti Španělům. Až po zajištění a popravě posledního Inky Tupaka Amarú roku 1572 skončil definitivně odpor Kečůů. V roce 1565 bylo odhaleno povstání v oblasti

Jauja. Indiánská aristokracie a kasikové organizovali povstání, zahrnující většinu obcí mezi Quitem a Chile. Ve španělském místokrálovství Peru pak propukají po celé 17. století drobné, ale nepřetržité boje Kečuů a Aymarů s kolonizátory.

V 18. století rostou z drobných anonymních nepokojů stále závažnější rebelie. Po celé zemi se množí spiknutí indiánů, mesticů a kreolů. Někdy spolupracují, jindy stojí proti sobě. Roku 1730 došlo v provincii Cochabamba k rebelii indiánů a mesticů při sčítání obyvatelstva. Roku 1739 došlo v hornickém středisku Oruro k pokusu o povstání, které vedl Juan Bélez de Córdoba. Vydával se za potomka Inků a ve svém Manifestě příkoří vyhlásil obnovení staré říše. Spiknutí v Limě roku 1750 vedl Antonio Cabo, po prozrazení úmyslu zmocnit se Limy utekl jeden z vůdců Francisko Inka do Huarochiri a nechal popravít jejího corregidora. Rebelové byli přepadeni a poraženi nepřátelskými indiány.

Koncem 18. století nepokoje vrcholili, dalším důvodem bylo fiskální opatření koruny a jeho prosazování. Plánované povstání na rok 1777 bylo prozrazeno, ale v témže roce začalo povstání v Chayantě vedené Tomásem Catarem a jeho bratry. Tyto nepokoje pokračovaly až do začátku roku 1781 a staly se prologem rozsáhlého povstání.

Největším indiánským povstáním v dějinách koloniální Ameriky byly události v Peru v letech 1780-1783. První velké povstání propuklo mezi peruánskými indiány o jejichž loajalitě vůči koruně se nikdy nepochybovalo. Bylo to proto, že se věřilo, že pod žezlem španělských králů dále existuje peruánské Tahuantinsuyu, spravované do značné míry potomky Inků – kuraků a caudillů. Povstání do jehož čela se postavil José II. Gabriel Condorcanqui, který přijal jméno Tupac Amarú II., otřásl španělskou vládou v Peru (1780-81) a bylo potlačeno pravidelnými oddíly teprve po velkém krveprolití. Tupac Amarú byl mestic, jméno zvolil po své prabábě Juaně Pilcohuaco, dceři posledního inky z Vilcobamby. Byl to zámožný statkář a po otci zdědil úřad kasika, tj. byl představitelem místní správy. Volal indiány do boje proti vydírání prostřednictvím daní a robotní renty, zvané mita. Vedl boj ne proti králi, za jehož místokrále se prohlašoval, nýbrž proti “corregidorům, chapetonům a výběřím daní“. Kreolové, ke kterým se sám počítal bojovali většinou proti povstalcům a po potlačení povstání pomohli zničit poslední zbytky samosprávy, pocházející ještě z doby Inků. Po počátečních úspěších následovaly

nesnáze, hlad, zima, lijáky a průjmová epidemie. Tupac Amarú byl zajat během poslední bitvy před Tintou (6.4.1781) a 18. května popraven i s rodinou.

Po skončení povstání v okolí Cuzca se další rozhořelo na jihu od jezera Titicaca až po Tucumán. Už v březnu 1781 oblehlo na 30 tisíc indiánů Aymara pod vedením Juliana Apazy (neboli Túpac Katari), po několik měsíců La Paz. K němu se připojil po porážce Tupaca Amarú jeho bratranec Tinti Diego Cristóbal Túpac Amarú. V této druhé fázi došlo k největším bojům a nakonec i k obležení La Pazu. Boje skončili kapitulací v lednu 1782.

S ekonomickou prosperitou 60. let 19. století rostl hlad po půdě, „liberální útok“ mířil především proti indiánským komunám zbavených zákonné ochrany. V okolí jezera Titicaca došlo v letech 1866-68 k povstání vedeném plukovníkem Juanem Bustamante. Plukovník byl policejním prefektem Limy a prefektem Cuzca, cestoval po Rusku s Hiendrichem Schliemanem a v kongresu mu jeho obrana indiánů přinesla přezdívku „loco“ – blázen a ironické poznámky, že se chce stát inkou. Povstalcům se podařilo porazit v dubnu 1867 oddíl sedmdesáti vojáků, v lednu 1868 byli poraženi a plukovník zajat a popraven.

Po válce s Chile se zhroutila výkonná moc státu. První povstáním indiánů v té době bylo v roce 1885 v provincii Anacash. Bývalé guerrilly generála Cárerese vedl indiánský alcalde Pedro Pablo Atusparia. Jeho přívrženec novinář propagoval obnovení impéria inků v deníku El Sol de los Incas. I když povstalci byli poraženi Cárerasy, který se stal prezidentem přijal svého spojence ve svém paláci v Limě.

Jižní Amerika (za hranicemi Peru)

Na severu Jižní Ameriky byla k ochrana přenechána především misiím, indiánská hranice začínala od llanos, plání kolem Orinoka. Na místní Aruaky ovšem válečné výpravy pořádali především Karibové, kteří je prodávali dále Holanďanům v Gayaně jako otroky na cukrové plantáže. Roku 1684 jim padlo za oběť sedm jezuitských misií na Orinoku.

Hranici východního Peru zajišťovali misionáři. Jejich výpravy na území nepřátelských indiánů v letech 1630, 1671 a 1709 uvedly do té doby klidnou hranici v úseku Tarma a Jauja do pohybu. Domorodci, kteří se cítili ohroženi odpověděli

protiútoky. V letech 1736-1738 byly františkánské misie ohroženy vpády indánů kmene Chunchos vedených Ignaciem Torotem, po jeho smrti zahájil tažení proti misiím Juan Santos. V letech 1742-1756 svedl řadu úspěšných střetů s vojenskými expedicemi. Jeho úspěchy se omezovaly na guerillovou válku v hraničních horách a lesích. S pokusem získat indiány kmene Kečua neuspěl, ale svým vystoupením ovlivnil indiánské spiknutí v Limě 1750.

Do bezprostředního okolí Potosí podnikali Guaraníové nazývaní Chiriguanos loupeživé vpády. Pokusy misionářů o jejich evangelizaci zůstaly bez úspěchu. V tomto největším důlním středisku oblasti byla vždy řada sociálních konfliktů.

Další hranicí byly okraje území Chaka a pampy. Zde docházelo ke konfliktům při postupu Španělů z Peru do prostoru dnešního Tucumánu. V severních údolích kladli odpor jejich postupu Calchaquíové, kteří bránili své území celé jedno století. Největší výpady uskutečnili v letech 1630-1637, další konflikt rozpoutal v letech 1658-59 španělský dobrodruh Pedro Bohóroquez, který se stal náčelníkem indiánského povstání. Válka pokračovala i po jeho zajetí až do roku 1665. Španělé s pomocí vojska z Peru dobyli opevněné středisko indiánů Quilmes a Calchaquíe vystěhovali z jejich území. I tak zůstalo území Tucumánu hraničním územím. Na jihu a jihovýchodě sousedilo s bojovnými indiány pampy a na východě s nepřátelskými kmeny Chaca. Pro indiány bylo Chaco až do 20. stoletá zemí, do které bylo možné ustupovat.

Hranice byly hlídány nedostatečně a města musela být opevněná. I tak např. ještě v 18. století uvažovali obyvatelé Santa Fé o evakuaci města pro neustálé útoky domorodého obyvatelstva.

Pampa na východě od řeky Uruguaye byla hranicí, kde postup Španělů až do roku 1750 zastavili indiáni kmene Charruas. Tehdy utrpěli zdrcující porážku při svém nájezdu na Santa Fé.

Nejdéle vzdorovali Španělům v jižní části Chile Araukánci. Když roku 1550 překročilo vojsko vedené Pedrem de Valdivia řeku Bio-Bio, byla zahájena nepřetržitá válka, která skončila až v 19. století. Do té doby se Španělům nepodařilo usadit se trvale na druhé straně indiánské hranice. Opakované pokusy ztroskotaly v řadě ozbrojených střetnutí, z nichž nejvýznamnější se udály v letech 1553, 1558, 1571, 1598, 1605, 1629,

1631, 1653, 1655, 1723 a 1766. Mezi indiánský i náčelníky vynikli ve vedení bojů Lautaro, Caupolicán a Lienturo. Araukánci se stali brzy rovnocennými soupeři Španělů, již v roce 1556 byli na bojišti na koních a v roce 1558 poprvé použili s úspěchem ukořistěné muškety a děla. Válka s Araukánci stála Madrid víc než celá conquista a již v druhé polovině 16. století byli k vojenské službě voláni všichni obyvatelé Chile, od počátku 17. století (1603) pak k obraně jižní hranice sloužilo stálé vojsko složené ze španělských žoldnéřů. V ostatních zemích španělské Ameriky bylo přitom stálé vojsko zaváděno až v 18. století.

Portugalská Brazílie

V Brazílii předcházela usazování osadníků éra vývozu dřeva z pobřeží, již v tomto období, tj. cca 1500-1530, byli odvázeni otroci, ale k potřebě pracovních sil došlo až s počátkem rozšíření plantáží cukrové třtiny. Posádky lodí napadly a zajímaly indiány na pobřeží a prodávali je pak majitelům cukrovarů a plantážníkům. Nenávist k Portugalcům, kterou vyvolávala tato praxe, vedla k ozbrojenému odporu indiánů. Stejně jako Španělé v něm i Portugalci našli zdůvodnění k „oprávněné válce“. Jiným argumentem pro ni bylo tvrzení, že indiáni kladou překážky portugalským snahám o rozšíření křesťanství.

Zotročování indiánů se ovšem nejčastěji dělo nájezdy bandeiras, ty začaly v druhé polovině 16. století a jen v letech 1575-1576 bylo prý z pohoří Arabó v provincii Bahía přivedeno asi 20 000 domorodců. Jejich zlatým věkem byla polovina 17. století. Následovala různá opatření a např. zákon z roku 1611 usměrňuje výpravy do vnitrozemí s tím, že jejich cílem má být „přesvědčit“ indiány k usídlení v pobřežních oblastech „dobrým slovem, mírností a sliby, bez jakéhokoliv násilí a obtěžování“. Bandeiry pokračovaly, ale z lovu jednotlivců se přeorientovaly na plenění jezuitské redukce v oblasti Paraguaje. Největší se uskutečnila v roce 1629, zúčastnilo se jí 900 míšenců a 2000 pomocných indiánů, během následujících let byla destrukce misí v této oblasti dovršena (v této oblasti bylo více než 10 misí a žilo na 100 000 indiánů). V roce 1641 byl útok odražen vyzbrojenými indiány z misí při řece Mbororé.

Literatura:

Oldřich Kašpar: Dějiny Mexika, NLN, Praha, 1999.

Josef Opatrný: Mexiko, nakl. Libri, Praha, 2003.

Bohumír Roedl: Peru, nakl. Libri, Praha, 2003.

Jan Klíma: Brazílie, nakl. Libri, Praha, 2003.

Ernst Samhaber: Jižní Amerika, nakl. Čin, Praha, 1941.